

Heyran Pərviz qızı ƏLİZADƏ
Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin dissertantı

AZƏRBAYCAN QIDA SƏNAYESİNİN İNKİŞAF STRATEGİYASI

Xülasə

Məqalədə daxili bazarın yerli məhsullarla formalaşmasında və təmin olunmasında qida sənayesinin rolu təhlil edilmişdir. Qida məhsullarının çeşidi nəzərdən keçirilmişdir. Aqrar sənaye kompleksi məhsullarının istehsalının təşkili və keyfiyyətinin yüksəldilməsində dövlətin roluna xüsusi diqqət yetirilmişdir. Qida sənayesi qarşısında duran yeni problemlər və vəzifələr, onların həlli üçün tələb olunan yeni yanaşmalar göstərilmişdir. Qida sənayesinin inkişafı üçün yenilikçi bir strategiyanın hazırlanmasının zəruriliyi əsaslandırılmış və müvafiq tövsiyələr verilmişdir.

Açar sözlər: qida sənayesi, aqrar sektor, investisiyalar, iqtisadi təhlükəsizlik, innovativ inkişaf.

Giriş

Azərbaycanda maliyyə, iqtisadi, büdcə, bank və kredit sistemlərinin, habelə iqtisadiyyatın real sektorlarının sabit və dayanıqlı fəaliyyətini təmin etmək üçün kifayət qədər hüquqi və resurs bazası yaradılmışdır. Hər bir ölkənin iqtisadiyyatında insanların rifahına təsir göstərən sahələrin inkişafına və bütün mənbələrin potensialından səmərəli istifadəyə diqqət yetirilir. Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin iqtisadi cəhətdən möhkəmləndirilməsi neft sektoru ilə yanaşı həmçinin qida sənayesinin səmərəli inkişafı ilə əlaqələndirilir. Aqrar-sənaye kompleksinin qida sənayesində bazar iqtisadiyyatının formalaşması dövründə bazar iştirakçıları arasında əlaqələrin inkişafı və birgə istehsal-təsərrüfat fəaliyyətinin həyata keçirilməsi sahəsində müəyyən irəliləyiş əldə edilmişdir. Yerli qida və emal sənayesi azalan istehsal həcmi xətini aşmışdır və son 5 ildə həm ümumilikdə, həm də ən vacib qida növləri üzrə artım meylində müşahidə olunmuşdur. Buna ölkədəki ümumi iqtisadi vəziyyətin sabitləşməsi, əhalinin ödəmə qabiliyyətinin artması, qida və emal sənayesinin inkişafına yönəlmiş xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün şərait yaradılması da kömək etmişdir.

Azərbaycanın qida sənayesi, əhalinin gündəlik tələbatını ödəyən kütləvi istehlak məhsullarının istehsal edən, vasitələrin nisbətən sürətli dövriyyəsinə və investisiyaların özünü doğrultmasına imkan verən sənaye sahəsidir. Hazırda ölkə əhalisinin qida məhsullarına olan tələbatı əsasən yerli istehsal hesabına ödənilir. Ölkə əhalisinin yüksək keyfiyyətli un, dənli bitkilər, çörək və makaron məhsulları, qənnadı məmulatları, yağ, ət və süd məhsulları, qida konsentratları kimi geniş bir çeşiddə qida məhsulları ilə təmin olunması kənd təsərrüfatının əsas məqsədlərindən biridir. Bu məqsədin həyata keçirilməsi istehsalın genişləndirilməsi, nəqliyyat rabitəsinin yaxşılaşdırılması, istehlak məhsullarının saxlanılma şəraiti və emalı ilə birləşə əlaqəlidir. Qida məhsulları əsasən bitki və heyvan mənşəli məhsullardan, yəni kənd təsərrüfatı məhsullarından hazırlanır. Buna görə də kənd təsərrüfatının intensiv inkişafı ilə kənd təsərrüfatı məhsullarının həcmində artımın artması ilə yanaşı bütün sahələri lazımı xammalla təmin etmək mümkündür.

Aqrar sahənin mövcud vəziyyəti

Kənd təsərrüfatı və heyvandarlıq məhsullarına əsaslanan geniş resurs bazasına sahib olan aqrar sənaye kompleksi müxtəlif çeşiddə qida və qida məhsulları (meyvə və tərəvəz konservləri, şirələr, içkilər, bitki yağları, ət və süd məhsulları) istehsal edir. Azərbaycan dünyada meyvə və tərəvəz, çay, pambıq və s. kimi bir sıra məhsulların istehsalı üzrə ön sıralarda yer tutur.

Xarici ölkələrin ticarət şirkətlərinin nümayəndələrinin Azərbaycanda yetişdirilən keyfiyyətli kənd təsərrüfatı məhsullarına olan marağı artmaqdadır. Bu da öz növbəsində yerli məhsulların xarici bazarlarda yer aldığını göstərir və istehsalçıların üzərinə yalnız keyfiyyətli, rəqabətqabiliyyətli məhsulların istehsalının təmin olunması düşür. Problem emal sənayesinin innovativ əsaslarla daha da inkişaf etdirilməsində və çeşidin genişləndirilməsində, həmçinin hazır məhsulların marketinqi-

nin təşkilində daha effektiv metodların seçilməsini tələb edir. Uzunmüddətli dövrdə ölkəmizin kənd təsərrüfatı üçün başqa ölkələrin sənayesi üçün yalnız xammal və yarımfabrikat idxalçısı olaraq qalmaq məqsədəuyğun deyildir.

Cədvəl 1.

Azərbaycanda əsas növ qida məhsullarının natural ifadəsində istehsalı

	2015	2016	2017	2018	2019	2016-2019-cu illərdə artım tempi, %
Kolbasa məmulatları (min ton)	5.0	13.3	13.5	16.4	17.7	3.5 dəfə
Yeməli balıq məhsulları (balıq konservləri daxil olmaqla) (min ton)	0.7	0.9	0.4	1.8	1.1	157.1
Konservləşdirilmiş tərəvəz və meyvələr (min ton)	147.9	156.5	159.0	164.7	191.5	129.5
Yağlılıq dərəcəsi 6-29 faiz olan qaymaq (ton)	5,132.0	6,296.0	6,541.0	6,947.0	7,620.2	148.5
Kərə yağı (min ton)	23.9	25.6	25.3	23.6	24.1	100.8
Pendir və kəsmik (min ton)	48.5	49.4	54.0	50.1	51.3	105.8
Un (əmtəlik) (min ton)	1,507.0	1,582.0	1,601.3	1,602.9	1,781.7	118.2
Çörək (min ton)	1,198.0	1,210.0	1,222.8	1,235.0	1,256.4	104.9
Qənnadı məmulatları (min ton)	55.9	59.5	81.1	79.4	69.3	124.0
Təbii çay (ton)	6,209.0	9,382.2	10,827.7	9,323.2	9,816.0	158.1
Mineral və qazlı sular (min dkl)	8,174.0	9,638.0	16,246.6	18,824.1	33,911.8	4.1 dəfə
Alkoqolsuz içkilər (min dkl)	24,885.0	17,853.0	18,290.0	23,757.4	26,827.9	107.8

Mənbə: [10] Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilib.

Emal edilmiş kənd təsərrüfatı məhsullarının növlərinə tomat pastası, meyvə şirəsi konsentratları, çaxır, konservləşdirilmiş tərəvəz, qurudulmuş meyvələr və s. daxildir. (Cədvəl 1.) Ölkənin konserv sənayesi sadalanan məhsul çeşidlərinin istehsalına yönəlmişdir. Eyni zamanda, yeni texnologiyaların inkişafı və yaradılması, istehsal gücünün artmasının hesabına gəlirlərin bir neçə dəfə yüksəlməsini təmin etmək olar və bu da öz növbəsində ölkəyə xarici valyuta axınına artırır. Bununla yanaşı, emal sənayesi müəssisələrinin inkişafına nail olmaq, onları həm təsərrüfat ərazilərində, həm də ətraf ərazilərdə yerləşdirmək mümkündür. Xarici investorlar sayəsində ölkəyə gətirilən qabaqcıl texnologiya və avadanlıqlarla sənayeni təchiz etmək zəruridir. Bu, yem üçün sənaye tullantılarının emalı yolu ilə yem bazasının gücləndirilməsi sayəsində əhalinin məşğulluğunu artıracaq. əlaqəli sahələri, məsələn heyvandarlıq və quşçuluğu inkişaf etdirəcək və kənd təsərrüfatı məhsullarının daşınması və saxlanması ilə bağlı itkiləri də azaldacaqdır. Bu cür yanaşmada mövcud məsələnin həlli üçün kənd təsərrüfatı məhsullarının yetişdirilməsi və emalı probleminə sistemli yanaşma zərurəti yaranır. Sistemli təhlil bütün kənd təsərrüfatı məhsullarının üç qrupa ayrılmasına imkan verəcəkdir:

1. Azərbaycanda qismən istehsal olunan və ya istehsal olunmayan məhsullar. Banan, ananas, kivi, mango və s. istehsal olunmur, lakin Azərbaycan bazarında bu məhsullar yer alır. Qarabaşaq,

günəbaxan yağı, transesterifikasiya olunmuş bitki yağı istehsalı yoxdur; çay, tütün, bəzi növ işlənmiş taxıl məhsulları istehsal olunur, lakin daxili bazarın tələbini tam ödəmir.

2. Bol istehsal olunan məhsullar: hər növ tərəvəz, meyvə, giləmeyvə (çiyələk, qara qarağat, qırmızı qarağat, moruq).

3. Çox miqdarda olan məhsullar: pomidor, üzüm, xurma; fındıq, qoz, qarpız.

Hal-hazırda respublikamızda kənd təsərrüfatı məhsullarının çeşidlərinin iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış seçimi və emalının inkişaf istiqamətləri üçün konkret bir strategiya yoxdur. Sənayenin inkişafı xaoslu bir struktura malikdir. Bitki mənşəli kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracata yönəlmiş konservləşdirilməsi tərəvəz konservləri, pomidor məhsulları, şəkərli konservlər, şirələr və onların konsentratları, tərəvəz və meyvələr, quru meyvələr və tərəvəzlər, dondurulmuş qidalar, kütləvi qidalar üçün konservlərin istehsalını əhatə edir.

Pomidor respublikanın kənd təsərrüfatında daimi olaraq yetişdirilən tərəvəz növlərindən biridir. Təkcə ixrac payına 174 548.16 ton pomidor düşür.[8] Həmçinin Azərbaycanda təbii pomidor suyu, konsentrat pomidor suyu, tomat püresi, tomat pastası da istehsal olunur. Bu baxımdan pomidorun emalı üçün istehsal bazası mövcuddur və pomidor emalı texnologiyasının təkmilləşdirilməsi aktualdır. Azərbaycan Respublikasının arar sənaye sahəsində meyvə suları (alma, feyxoa, heyvə, nar və s.) istehsalı mühüm rola malikdir. Bu cür məhsullar tədricən xarici tərəfdaşlar üçün sifarişlə istehsal olunur. Şirələrin əldə olunması və konservləşdirilməsi konserv sənayesinin inkişaf etmiş sahələrindən biridir. Respublikamızda şirələrin hazırlanması üçün hər cür şərait və texnoloji üsullar yaradılmışdır. Buraya xammalın hazırlanması, suyun ayrılması, təmizlənməsi, bütün fermentativ proseslər daxil edilir. Respublikada bu sahədə tədqiqatlar aparılan bir çox elm adamları ilə yanaşı, respublikanın çaxır, meyvə və tərəvəz şirələri istehsalı ilə məşğul olan müəssisələrində mütəxəssislər vardır. Mövcud şərtlərə əsasən, şirələrin ixracını nəzərə alaraq istehsalını artırmaq mümkündür.

İşlənmiş ət və süd məhsullarının istehsalı da artmaqdadır, konservləşdirilmiş ət istehsalının həcmi 2010-cu ilə müqayisədə iki dəfədən çox artmışdır. Ət və süd sənayesinə xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün perspektivli sahələr süd emalı və sətir pendirlərin istehsalı, qatıqlar, kolbasa istehsalı, süd təsərrüfatlarının yaradılması, sənaye balıqçılığı və istehsalının təşkilidir. Yeyinti sənayesinin ən vacib alt sahələri yağ və tütün sənayesidir. Yağ və qida sənayesi müəssisələri ölkədəki qida məhsullarının ümumi həcmindən təxminən 43%-ni istehsal edir. Burada əsas məhsul növləri bitki yağı, marqarin, mayonez, qənnadı məmulatları, alkoqolsuz içkilər, mineral su, şəkər tozu, makaron, habelə tütün məhsullarıdır. Qeyd olunan sənaye müəssisələri yerli xammal (pambıq toxumları, günəbaxan, kətan və s.) əsasında fəaliyyət göstərir. Sənaye müəssisələri təqribən 2500 min ton pambıq toxumu emal etmək və 600 min ton bitki yağı istehsal etmək qabiliyyətinə malikdir. [10]

2017-ci ildə “Tabaterra” Qapalı Səhmdar Cəmiyyətinin tütün məmulatları istehsalı fabriki Sumqayıt Kimya Sənaye Parkında rezident kimi qeydiyyatda alınıb. Burada 3 formatda olmaqla beynəlxalq standartlara uyğun siqaret istehsal ediləcəyi nəzərdə tutulmuşdur. Fabrik məhsullarını “Made in Azerbaijan” brendi altında istehlakçılara təqdim edir. Böyük Britaniya, Almaniya və İtaliya texnologiyaları əsasında qurulan fabrikdə il ərzində 11 milyard ədəd 3 növdə filtrlı siqaretlər istehsal edilir. Bu işə ölkənin tütün məmulatlarına olan tələbatının 80 faizini ödəyir. Ümumilikdə, fabrikdə 13 brendin 80 çeşiddə məhsulunun istehsalı nəzərdə tutulur. Burada “Tabaterra”nın hər biri 6 çeşiddə “Senate”, “Kingston”, “Argo” adları altında məhsulu istehsal edilir. Bundan başqa, “British American Tobacco”, “Japan Tobacco International”, “Imperial Tobacco” şirkətlərinin məhsulları da lisenziya əsasında müəssisədə istehsal olunur. Bu şirkətlərin siqaretləri indiyədək ölkəmizə idxal edilirdi.[9] Beləliklə, bu layihə Azərbaycanda yerli istehsalın inkişafına xüsusi təkan verməklə yanaşı, xaricdən idxalın, eyni zamanda, tütün məhsullarının alınması üçün sərf olunan valyuta axınının azalmasına imkan yaratdı.

Qida sənayesinin investisiya cəlb ediciliyi problemləri

Yerli qida sənayesinin əsasən ekoloji cəhətdən təmiz kənd təsərrüfatı xammalını emal ediyini nəzərə alsaq, daxili və xarici investorlar üçün cəlb edici bir sahədir və əsasən onun inkişaf perspektivləri investisiya qoyuluşlarının həcmindən asılıdır.

Eyni zamanda, yerli qida sənayesində hələ də istehsalın elmi, texniki və texnoloji səviyyəsinin aşağı olduğu, xammalın dərin emalı, istehsalda yaranan məhsulların tərkib hissələrinə çevrilməsi ilə bağlı yüksək innovativ inkişaf mövcud deyildir.

Qeyd etmək lazımdır ki, 2019-cu ildə aqrar-sənaye kompleksində əsas kapitalla qoyulan investisiyaların həcmi manat ifadəsində 2009-cu illə müqayisədə təxminən altı dəfə artmışdır. [10]. Onların ən böyük hissəsi heyvandarlıq, quşçuluq, yumurta istehsalı, ət və ət məhsulları istehsalı, saxlama anbarlarının inşası və s.-ə yönəldilmişdir. Qida sənayesində ən çox investisiya cəlb ediciyi olan sahələr tütün, çaxır istehsalı, qənnadı məmulatları, müxtəlif sərirləşdirici içkilər və mineral sular istehsalı və digər sahələrdir.

Investisiyalar xarici və birgə müəssisələrin yaradılması, səhmdar cəmiyyətlərin səhmlərinin alınması şəklində həyata keçirilir. Birgə müəssisələrin çoxu Türkiyə, Rusiya Federasiyası, ABŞ, Böyük Britaniya, Fransa və İtaliya kimi ölkələrin investorlarının iştirakı ilə yaradılmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, xarici kapitalla malik olan birgə müəssisələr istehsalın, əməyin və idarəetmənin yüksək səviyyədə təşkili ilə xarakterizə olunur. Bununla yanaşı, inkişaf etmiş ölkələrdən Azərbaycana müasir texnologiyaların ixrac həcmi kifayət qədər olmadığı müşahidə olunur.

Bu cür hallara, bir tərəfdən, Azərbaycan sənayesində orta və kiçik istehsal miqyaslı, müasir innovativ texnologiyaların alınması üçün kifayət qədər sərmayəsi olmayan müəssisələrin və bank faizlərinin yüksək olması tendensiyası səbəb olur. Digər tərəfdən, innovasiyaların tətbiqinin aşağı səviyyədə olması xarici ölkələrin Azərbaycandan ucuz xammal alınması və hazır məhsulun satışından yüksək gəlir əldə etməsi marağından irəli gəlir.

Yüksək keyfiyyətli qida məhsulları istehsalının artımı, rəqabətqabiliyyətlik səviyyəsinin yüksəldilməsi, əlavə iş yerləri yaradılması üçün həm daxili, həm də xarici investisiyaların cəlb edilməsi şərti ilə dövlət proqramının hazırlanması zəruridir. Eyni zamanda, kənd təsərrüfatı xammalının dərin emalına, onun becərilməsi, daşınması və məhsullarının istehsalı üçün geniş struktur vahidlərinin yaradılması, emalatxanaların və bölmələrin yaradılması yolu ilə istehsal fəaliyyətinin genişləndirilməsinə üstünlük verilməlidir. Qida sənayesinin iqtisadi inkişafını sürətləndirmək və ölkədə müvafiq qida təhlükəsizliyini təmin etmək, müəssisələr, firmalar, şirkətlər, sənaye birlikləri, sahibkarlar və iqtisadiyyatın digər sahələrindəki maraqlı təşkilatlar, mütəxəssislər, ali təhsil müəssisələrinin alimləri, Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi və onun nəzdində olan qurumları ilə səylərini yerli istehsalçıların maliyyə, iqtisadi, ticarət və sosial maraqlarını qorumaq üçün fəaliyyətlərini birləşdirmək və canlandırmaq, innovasiya fəaliyyətinin təşkili və tətbiq edilməsinə yönəltmək lazımdır.

Qida sənayesinə investisiya qoyuluşları üzrə prioritet sahələr bunlardır:

- yeni mütlərəqqi texnika və texnologiyaların hazırlanıb işlənilməsi əsasında qida məhsulları istehsalının elmtutumluluğunun yüksəldilməsi;
- istehsal olunan məhsulların keyfiyyətinə və təhlükəsizliyinə nəzarət metodlarının təkmilləşdirilməsi;
- insanların tibbi, profilaktik və pəhriz qidalanması üçün nəzərdə tutulmuş məhsulların çeşidinin genişləndirilməsi və istehsal həcmi artırılması;
- funksional və pəhriz məhsullarının inkişafı üçün yeni istehsal müəssisələrinin təşkili;
- yerli qida məhsullarının dünya bazarlarına çıxarılması məqsədi ilə keyfiyyəti, təhlükəsizliyi və rəqabət qabiliyyətinin artırılması;
- ətraf mühitin çirklənməsinin qarşısını almaq üçün hazırlanmış təmizləyici qurğuların inşa edilməsi;
- işçilər üçün iş şəraitinin yaxşılaşdırılması və müəssisələrdə istehsal mədəniyyəti səviyyəsinin yüksəldilməsi.

Öz vəsaitlərinin çatışmazlığı səbəbindən müəssisələrin texniki cəhətdən yenidən təchizatı üçün xarici investorların cəlb edilməsi zərurəti kontekstində investisiya siyasəti aşağıdakı prinsiplər əsasında aparılmalıdır:

- kapital qoyuluşlarının büdcədən kənar maliyyələşmə mənbələrinin səfərbər edilməsi üçün əlverişli mühitin yaradılması;
- yerli və xarici investisiyaların cəlb edilməsi;
- xarici investorların stimullaşdırılması üçün cəlb edici investisiya mühiti yaratmağa və investisiya fəaliyyətini canlandırmağa yönəlmiş bir-biri ilə əlaqəli iqtisadi, hüquqi, təşkilati tədbirlər sisteminin inkişaf etdirilməsi;
- qeyri-dövlət sektorunun investisiya fəaliyyətinin artmasına töhfə verən sahələr üzrə investisiya strategiyasının həyata keçirilmə mexanizmlərinin formalaşdırılması;
- qida sənayesinin yenidən qurulması məqsədi ilə yerli və xarici investisiyaların cəlb edilməsi proqramlarının hazırlanması;
- regionlararası maliyyə və bank sisteminin uyğunlaşdırılması, aidiyyəti olan şöbələrin iştirakı ilə iri müəssisələr tərəfindən həyata keçirilən investisiya layihələrinin hazırlanması və həyata keçirilməsi;
- innovasiya yönümlü müəssisələrin kapital qoyuluşlarının payının artırılması;
- investisiya layihələrinin dövlət - özəl sektor birgə maliyyələşdirilməsi təcrübəsinin genişləndirilməsi;
- dövlət, regionlar və müəssisələr üçün əlverişli şərtlərlə investisiya layihələrinin kreditləşdirilməsinə keçid;
- əsasən büdcə hesabına maliyyələşən və öz maliyyələşdirmə mənbələrinə malik olmayan sosial əhəmiyyətli obyektlər üçün büdcə maliyyələşdirilməsinin saxlanılması;
- sığorta təcrübəsinin genişləndirilməsi və xarici investisiyaların qarşılıqlı faydalı istifadəsinə zəmanət.

Azərbaycan kənd təsərrüfatının inkişafında dövlətin rolu

Kənd təsərrüfatı bazarında rəqabət qabiliyyətinin artırılması və yerli istehsalçılar üçün ixrac imkanlarının genişlənməsi kontekstində kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı üçün texnologiyaların inkişafı və daha da təkmilləşdirilməsi, keyfiyyət göstəricilərinin və ekoloji cəhətdən təmizliyinin qorunub saxlanılması diqqət mərkəzindədir. Məhsulların keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması kənd təsərrüfatı istehsalının intensivləşdirilməsinin əsas şərtlərindən biridir. Məhsulun keyfiyyət göstəricilərini standartlarda əks etdirərək, dövlət onu yaxşılaşdırmağa yönəlmiş elmi əsaslı tədbirlər həyata keçirməkdədir. Məhsulların istehlak xüsusiyyətlərinin yaxşılaşdırılması və itkilərinin azaldılması, kənd təsərrüfatı xammalından rəşional istifadə və yüksək keyfiyyətli qida məhsulları əldə etmək üçün zəruri şərt, sektorun yenilənmiş inkişafı, xammalın tənzimlənən kamiiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin qorunmasına lazımi nəzarəti təmin etməkdir. Beləliklə, aqrar sənaye istehsalının keyfiyyətinin və təşkilinin yaxşılaşdırılması, respublika sənayesinin kənd yerlərində iqtisadi və texniki inkişafının həyata keçirilməsi, qabaqcıl texnologiyaların tətbiq edilməsi, respublikanın kənd təsərrüfatının dünya səviyyəsinə çatdırılması üçün kənd təsərrüfatı məhsullarının standartlaşdırma, metrologiya və sertifikatlaşdırma sisteminin təkmilləşdirilməsi zəruridir.

Kənd təsərrüfatının inkişafına yönəlmiş tədbirlərə Azərbaycan hökumətinin iqtisadi təhlükəsizliyi təmin etmək siyasətini göstərmək olar. Bu siyasətin əsas istiqaməti qida və yem məhsulları üçün dənli və dənli-paxlalıların həcmi artırmaq və bununla da respublikanın onlara olan ehtiyacını ödəmək, digər ölkələrdən bahalı dən məhsullarının idxalını azaltmaqdır. Azərbaycanda 2019-cu ildə taxıl istehsalı 3.54 milyon ton olmuşdur ki, bu da ötən ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 6.9% çoxdur [10]. Hökumət tərəfindən ölkənin inkişafı, yenilənməsi və modernləşdirilməsi üçün elmi və praktik əsaslara sahib olan bir strategiyanın həyata keçirilməsi iqtisadiyyatın bir çox sahələrində böyük iqtisadi uğurların əldə olunmasına kömək edir. Ölkədə aparılan iqtisadi islahatlar sayəsində kənd təsərrüfatının köklü şəkildə yenidən qurulmasına nail olunduğunu qeyd etmək yerinə düşər. Bu sahədə Azərbaycanın təbii-iqlim şəraiti və əhalinin sosial xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla xüsusi mülkiyyətə və yeni idarəetmə formalarına əsaslanan aqrar siyasət hazırlanmışdır. Şəki, Xaçmaz, Tovuz, Qobustan, Ağcabədi rayonlarının təsərrüfatları respublika vətəndaşlarının qida məhsullarına olan ehtiyaclarının ödənilməsində mühüm rol oynayır. Kənd təsərrüfatında aparılan

islahatlar nəticəsində istehsalın həcmində və strukturunda ciddi dəyişikliklər baş verdi. Beləliklə, 2019-cu ildə əsas bitkililik məhsullarının istehsalının əvvəlki ilə nisbətən artımı əsasən məhsuldarlığın yüksəldilməsi hesabına təmin edilmişdir. Belə ki, 2019-cu ildə kartof istehsalı 1004.2 min ton təşkil etmişdir və bu da 2018-ci ilə nisbətən 11.7% artım, dənli və dənli-paxlahlılar 3538.5 min ton - 6.9%, günəbaxan 34.8 min ton - 43.3%, pambıq 295.3 min ton - 26.4%, tərəvəz 1714.7 min ton - 12.7%, bostan məhsulları 447.6 min ton - 11.4%, meyvə və giləmeyvə 1099.7 min ton - 8.8%, üzüm 201.8 min ton - 20.4% artım deməkdir. [6, s. 3]

Qida sənayesinin inkişafı birbaşa kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı sistemi ilə bağlıdır. Hal-hazırda kənd təsərrüfatı məhsullarının əsas hissəsi özəl təsərrüfatlar tərəfindən təmin olunur. Bu gün onlar məhsul istehsalı ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda onların emalı və xarici bazara ixracı ilə də məşğuldurlar. Bu baxımdan bazar tələbinin öyrənilməsi, məhsulun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, qarşılıqlı hesablaşma mexanizminə uyğunluğu bu gün təsərrüfat fəaliyyətinin ayrılmaz hissəsinə çevrilir. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan kəndlərində ərzaq bazarının infrastrukturunu daha da təkmilləşdirir. Nəticə etibarilə bu bazarın daha dərinə təhlili, fəaliyyətinin obyektiv qiymətləndirilməsi və gələcək inkişafı üçün mövcud problemlərin həll yollarının axtarılması ən vacib vəzifələrdir. Bazar həm iqtisadi (istehsalla əlaqəli), həm də sosial və ekoloji problemləri birləşdirən bir mexanizmdir.

Qida məhsulları bazarının inkişafının iqtisadi mexanizmi bir-biri ilə əlaqəli bir sıra sahələri və sistemləri əhatə edir:

- istehsalçıların gəlirlərinin lazımi səviyyədə artırılması, hansı ki, geniş təkrar istehsalı təmin edərdi və bununla da kənd və şəhər əhalisinin sosial vəziyyəti arasındakı fərqi azaldardı;
- yerli istehsalın və qida məhsulları ilə özünü təminatmənin stimullaşdırılması;
- kəndləri maddi-texniki baza ilə təmin edən kənd təsərrüfatı sənayesinə inhisar təsirinin azaldılması;
- marketingin inkişafı və istehlak bazarında müasir ticarət alətlərinin formalaşması;
- bazarın institusional bazasının və bazar strukturlarının genişləndirilməsi və innovasiya layihələrinin maddi dəstəklənməsi;
- qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi, aqrosənaye kompleksinə davamlı dövlət dəstəyinin təmin edilməsi. [5, s.11]

Yuxarıda göstərilən mexanizmlər yüksək keyfiyyətli, rəqabətqabiliyyətli qida məhsullarının istehsalına və Azərbaycanın daxili və xarici bazarda mövqeyinin möhkəmlənməsinə kömək edəcəkdir.

Nəticə

Təhlil göstərdi ki, regionlarda qida məhsulları bazarının inkişafı əhalinin istehlakçı təminatının yaxşılaşdırılması; ölkə daxilində rəqabətə davamlı məhsul istehsalının inkişafı; məhsul idxalının azaldılması, daxili bazarın qorunması, ölkənin ixrac potensialının artırılması, valyuta gəlirlərinin artırılması; xammalın israfçı istehlakının azaldılması; əhalinin gəlirlərinin artırılması və əlverişli şəraitin yaradılması; əlavə iş yerlərinin yaradılması və məşğulluq problemlərinin həlli kimi məsələlərin aradan qaldırılmasına səbəb olacaqdır.

Əhalinin ərzaq məhsulları ilə təmin edilməsi zamanın tələbidir. Ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, əhalinin yüksək keyfiyyətli qida növləri ilə təmin edilməsi üçün qida sənayesinin inkişafının vacibliyini və qarşıya qoyulan vəzifələrin miqyasını nəzərə alaraq, ilk növbədə:

- yerli səviyyədə əsas ərzaq və kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının intensivləşdirilməsi üçün tədbirlərin gücləndirilməsi;
- yerli ərzaq məhsulları ticarətinin inkişafı;
- ixtisaslı kadrların hazırlanması üçün vahid sistemin yaradılması, müxtəlif həvəsləndirici tendensiyaların və müsabiqələrin təşkili və s.;
- innovativ texnologiyaların və yüksək məhsuldar avadanlıqların istehsalata tətbiqi və bu məqsədlə müəssisələrin, sahə institutlarının və ali təhsil müəssisələrinin inteqrasiyası üçün şərait yaratmaq, bunun üçün dövlət büdcəsindən və yerli büdcədən vəsait ayırılmasını təmin etmək;

- əhəmiyyətli elmi potensialın cəmləşdiyi ali təhsil müəssisələrinə dövlət büdcəsindən əlavə vəsait ayırmaq;

- yerli və xarici investisiyaları cəlb etmək üçün qida sektorunun inkişaf prioritetlərini müəyyənləşdirmək vacibdir.

Bu sahədə ixtisaslaşmış universitetlərə çörəkçilik, şərab, balıq emalı sənayesi, həmçinin kimya, avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemləri, soyuducu qurğular və informasiya texnologiyaları sahəsində yeniliklər yaratmaq üçün maliyyə mənbələri ayırmaq lazımdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Babayev F.F. Azərbaycan iqtisadiyyatında aqrar sahənin rolunun artırılması və aqrar bazarın formalaşması. “Kooperasiya” elmi-praktiki jurnal № 1 (44)-2017, s.116-121
2. İbrahimov İ.H. Aqrar iqtisadiyyatın aktual problemləri. Bakı 2002, 220s.
3. Verdiyev Ə.Ç., Qarayev İ.Ş. Aqrar bazarın formalaşmasının iqtisadi problemləri. Bakı, 2000, 256 s.
4. Войт, А.О. Стимулирование инновационной деятельности в регионе/ А.О. Войт // Успехи современного естествознания. - 2009. - №8 - С.60 - 63.
5. Жекова О.А. Особенности инновационного процесса в отраслях пищевых производств / О.А. Жекова// Пищевая промышленность. - 2005. - №12.
6. Кənd Тəsərrüfatı Nazirliyi illik hesabat, Bakı 2020. [elektron resurs]: <https://www.agro.gov.az/uploads/documents/pages/2019.pdf>
7. “Food industry, food Sector, food trade,” June 2010, [elektron resurs]: <http://www.economywatch.com/worldindustries/food-industry.html>
8. <https://www.customs.gov.az/>
9. <https://www.ena.az/>
10. <https://www.stat.gov.az/>

*Хейран Парвиз кызы Ализаде
диссертант Азербайджанского Университета Кооперации*

Стратегия развития пищевой промышленности Азербайджана

Резюме

В статье проанализирована роль пищевой промышленности в формировании и наполнении внутреннего рынка отечественной продукцией. Рассмотрен ассортимент пищевых и продовольственных товаров. Особое место уделено роли государства в улучшении организации и качества производства аграрной промышленной продукции. Показано, что перед пищевой промышленностью появляются новые вызовы и задачи, решение которых требует новых подходов не только на краткосрочную, но и на долгосрочную перспективу. Обоснована необходимость разработки инновационной стратегии развития пищевой промышленности и даны соответствующие рекомендации.

Ключевые слова: *пищевая промышленность, аграрный сектор, инвестиции, экономическая безопасность, инновационное развитие.*

Heyran Parviz Alizade
Phd doctoral Cooperation University

Azerbaijan food industry development strategy

Summary

The article analyzes the role of the food industry in the formation and filling of the domestic market with domestic products. The assortment of food and food products is considered. Special attention is paid to the role of the state in improving the organization and quality of production of agricultural industrial products. It is shown that the food industry faces new challenges and tasks, the solution of which requires new approaches not only in the short term, but also in the long term. The necessity of developing an innovative strategy for the development of the food industry is substantiated and appropriate recommendations are given.

Key words: food industry, agricultural sector, investments, economic security, innovative development.